

Rozdział V

Początki szkolnictwa cerkiewno-parafialnego

Pierwszą formalną szkołą na terenie parafii Pasyнки była otwarta w 1848 r. Szkoła Wiejska (*Сельское Училище*)¹. Podlegała ona Zarządowi Wiejskiemu (*Пасынковское Сельское Управление*) i obejmowała swym zasięgiem teren całej gminy Pasyнки. Niebawem szkoła przeszła w zarządzanie organów państwowych (Ministerstwo Oświecenia Publicznego), zmieniając nazwę na *палатское*, potem *народное училище* (szkoła ludowa). Zorganizowanie takiej szkoły to wielki postęp edukacyjny. Dzięki temu dzieci chłopów pańszczyźnianych chociaż w dziedzinie oświaty stawały na równi ze swymi mieszczańskimi bądź szlacheckimi rówieśnikami. Rozwojowi szkoły sprzyjał o. Andrzej Kostycewicz, który pełnił w niej funkcję nauczyciela religii. Corocznie w placówce pobierało naukę średnio 25 uczniów. Do 1880 r. liczba jej absolwentów sięgnęła 675 osób, z czego jedynie piętnaście stanowiły dziewczęta. Analfabetyzm wśród młodzieży parafialnej oraz części dorosłych nie był już zjawiskiem powszechnym².

Przez okres blisko czterdziestu lat na terenie całej parafii funkcjonowała jedynie wspomniana placówka. Była ona dostępna głównie dla mieszkańców Pasynek, Saków i Pilipków, rodzice z innych miejscowości swe dzieci posyłali do szkoły ludowej sporadycznie. Wiązało się to zarówno z dużą odległością od niej, jak też rytmem życia na wsi. Gospodarze często nie mogli sobie pozwolić na wysy-

łanie swych dzieci do szkół wczesną jesienią i wiosną, w okresie wzmoczonych prac polowych. A zimą dojazd był ograniczony. W lepszej sytuacji byli ci, którzy posiadali w samych Pasynkach kuzyńców. Tam też uczniowie mogli znaleźć kwaterek.

Naprzeciw tym problemom wyszedł św. Synod. Nowy oberprokurator Konstanty Pobiedonoscew (od 1880 r.), inaczej niż poprzednik, Dymitr Tołstoj, uważał, że w organizację szkół elementarnych winny zaangażować się same parafie. Placówki oświatowe miały docierać jak najbliżej ludzi, niosąc im umiejętność czytania i pisania nierozzerwalnie związaną z nauką Cerkwi. Postawa Pobiedonoscewa była reakcją na antyszkolną politykę jego poprzednika, która doprowadziła do prawie pełnej likwidacji sieci szkół cerkiewnych, stworzonej w latach sześćdziesiątych. Od 1884 r. na terytorium całego państwa zaczęły na nowo powstawać liczne szkoły *gramoty* i wyżej od nich stojące statusem szkoły cerkiewno-parafialne.

Pierwsze placówki cerkiewne ze statusem szkół *gramoty* na terenie parafii Pasynki zorganizowano w 1884 r. w Zubowie i Knorozach, największych i najbardziej oddalonych od centrum parafii. Już w pierwszym roku naukę w każdej ze szkół pobierało ponad trzydziestu uczniów. W roku następnym otwarto szkołę w Ogrodnikach i taki stan przetrwał do objęcia parafii przez o. Bazylego Kostycecwicza w 1887 r.³ Wtedy to otwarto szkołę w Pilipkach. Lata następne zaowocowały powstaniem nowych placówek w Treszczotkach (1888), Łoknicy (1891), Sakach (1892). Akcję organizacji szkół *gramoty* zakończyło otwarcie takowej w 1896 r. w Miękiszach. Przez dłuższy czas placówki mieściły się w domach rodziców uczniów, dlatego też nazywano je szkołami ruchomymi (*передвижные*). Nauczyciele nie posiadali zbyt dużych kwalifikacji, w większości byli to absolwenci pasynkowskiej szkoły ludowej. Zresztą ich pensje były niewielkie, wynosiły 10-20 rubli, a wypłacał je samorząd wiejski. W ministerialnej szkole ludowej byli zaangażowani najczęściej absolwenci seminariów nauczycielskich, a ich uposażenie wynosiło wielokrotnie więcej.

W poniższym zestawieniu przedstawiamy kadrę nauczycielską oraz liczbę uczniów w poszczególnych placówkach w 1894 r.

Nazwa wsi	Nauczyciel	Liczba uczniów
Pasynki	Teodor Łukaszewicz	70
Zubowo	Andrzej Kiersnowski	36
Knorozy	Daniel Ławreniuk	47
Ogrodniki	Tymoteusz Pawluczuk	43
Pilipki	Eliasz Haponiuk	23
Treszczotki	Cyryl Trofimiuk	34
Łoknica	Lew Kotelczuk	21
Saki	Tymoteusz Bohomaz	30

Źródło: Archiwum Parafii Preczystieńskiej w Bielsku Podlaskim, 'Wiedomost' o cerkwi... w Pasynkach z 1894 r., k. 1-2; por.: *Letapiś...*, k. 14.

Rok szkolny 1887/88 rozpoczął się bardzo pomyślnie. W trzech wsiach: Zubowie, Knorozach i Ogrodnikach otwarto nowo wzniesione budynki szkół *gramoty*. Posiadając stałe locum, wreszcie mogły one stać się w swych miejscowościach placówkami oświatowo — kulturalnymi z prawdziwego zdarzenia. Na stanowiskach nauczycieli obsadzono uzdolnionych absolwentów dwuklasowej cerkiewno-parafialnej szkoły w Drohiczynie. Dzięki ich zaangażowaniu szkoły *gramoty* znacznie podwyższyły swój poziom, a bardziej uzdolnione dzieci zdawały egzaminy końcowe z programu szkoły cerkiewno-parafialnej. Oprócz wiedzy ogólnej nauczyciele ci posiadali dobre przygotowanie pedagogiczne oraz predyspozycje do organizowania życia kulturalnego na wsi. Zachował się opis choinki bożonarodzeniowej, zorganizowanej w 1900 r. w Zubowie przez miejscowego nauczyciela Jana Nazarczuka. W uroczystości wzięło udział 76 uczniów oraz ich rodzice. Być może po raz pierwszy w życiu mogli oni zabaczyć udekorowaną choinkę i posłuchać śpiewu kołęd w wykonaniu chóru szkolnego. Zadowolony z przebiegu choinki o. Bazyli Kostycewicz zanotował w latopisie: *событие этого дня представляет отрадное явление в местной повседневной жизни, оно имеет свое нравственное влияние на народ. Желательно, чтобы идея устройства подобных сельских праздников распространилась, прививалась и в других местах, принося желанные плоды*⁴.

19. Informacja o szkołach cerkiewnych z 1902 r. zawarta w latopisie cerkiewnym

Inną ważną uroczystością w życiu każdej ze szkół były egzaminy końcowe i wręczenie świadectw. Szkołę wizytowali wówczas przedstawiciele władz szkolnych, cerkiewnych i świeckich. Egzaminy odbywały się w maju, w radosnym paschalnym okresie, dlatego też stały się one okazją do wiosennego świętowania całej wsi. W źródłach drukowanych zachował się opis takiej uroczystości z czwartego maja 1904 r. w cerkiewno-parafialnej⁵ szkole w Knorozach. Zaproszeni goście byli zachwyceni występami uczniów, zadowoleni z ich postępów w nauce (egzaminy zdało pozytywnie

20. Strona tytułowa jednej z książek przygotowanych przez o. Sergiusza Monachowicza

dwunastu chłopców). Podziwiali również szkolny sad i szkółkę drzewek owocowych, założoną przez nauczyciela Siergieja Monachowicza⁶.

W początkowych latach istnienia bolączką szkół był procentowo mały udział dziewcząt w nauczaniu. Rodzice woleli pozostawiać swe córki na miejscu, by pilnowały młodsze rodzeństwo i uczyły się robót domowych. Ich edukacja była w mniemaniu większości zbytnim luksusem. Szczególnie znikoma liczba dziewcząt uczęszczała do szkoły ludowej w Pasynkach. Lepiej sytuacja wyglądała w szkołach *gramoty* oraz cerkiewno-parafialnych. Tu dziewczęta na ogół stanowiły, szczególnie na początku XX w., ponad 30% ogólnej liczby uczniów, a czasem nawet przewyższały liczbę chłopców. Porównanie liczby chłopców i dziewcząt w wybranych latach ilustruje zestawienie:

Nazwa miejsc.	1885/1886		1890/1891		1895/1896		1900/1901		1905/1906		1909/1910 ⁷	
	chl.	dz.	chl.	dz.	chl.	dz.	chl.	dz.	chl.	dz.	chl.	dz.
Pasynki	48	—	58	2	76	7	62	12	60	17	39	11
Zubowo	33	2	22	12	26	15	64	10	50	30	27	23
Knorozy	23	2	24	4	29	19	41	19	37	23	28	27
Ogrodniki	24	2	22	9	20	24	37	15	26	20	34	23
Pilipki	—	—	21	9	20	14	13	11	14	8	33	12
Treszczotki	—	—	21	13	21	13	18	10	14	11	7	8
Łoknica	—	—	—	—	13	10	6	4	10	7	24	10
Saki	—	—	—	—	19	19	13	6	20	14	—	—
Miękiszce	—	—	—	—	—	—	9	5	4	2	4	7
Ogółem	119	6	168	49	214	121	263	92	245	132	196	121

Źródło: APP, *Letopiś Pasynkowskiego prawosławnego prichoda pisaniem naczataja w 1880 g.*

Z powyższego zestawienia wynika, że procentowy udział dziewcząt w szkołach stopniowo się zwiększał. Była to zasługa przede wszystkim nauczycieli, którzy oprócz zajęć szkolnych potrafili dobrze zorganizować różnorodne formy pracy pozalekcyjnej. Zachowały się wspomnienia o kilku z nich. W Knorozach takim aktywnym nauczycielem był Antoni Ruszkiewicz, pochodzący z Nurca k. Siemiatycz. Pamiętający go Nestor Pierewoj wspomina: *Быў гэта надзвычай*

добры настаўнік..., ён сцісла прытрымліваўся вызначаных гадзін. Толькі адпусціў вучняў дадому, адразу плянаваў урокі на наступны дзень, папраўляў шывткі, чытаў кніжкі. Таксама іграў прыгожа на скрыпцы, вельмі прыгожа спяваў, а як толькі вечарэла, ішоў на вёску, адшукваў, дзе збіраліся кудзельніцы дзяўчаты... Дзяўчаты, каб паказацца, што яны ўмеюць, пачынаюць спяваць розныя песні, спачатку несмела-ціха, а потым на ўсю грудзь⁸. W czasie takich improwizowanych przesłuchań nauczyciel dobrał odpowiedni skład wielogłosowego chóru. Niebawem zaśląnął on na całą okolicę, jednocześnie przy tym miejscową młodzież. Repertuar

21. Nauczyciel szkoły ludowej w Pasynkach w latach 1900-1903

chóru był zarówno świecki, jak i cerkiewny (Ruszkiewicz był jego znawcą). Repetycje odbywały się w szkole. Nauczyciel uczył nowych pieśni, rozdając ich teksty, co niepiśmiennych wprowadzało w zakłopotanie. Miało to jednakże na nich wyraźny wpływ. Dzięki *śpiewkom* właśnie wiele dziewcząt i chłopców przestało być analfabetami. A do dziś jeszcze w Knorozach żyją bogate tradycje śpiewacze.

Antoni Ruszkiewicz nie ograniczał się do pracy z młodzieżą, żył także problemami dorosłych. Na początku wieku coraz bardziej dawała o sobie znać plaga alkoholizmu, a sprzyjały temu prosperujące w wielu wsiach karczmy. Nauczyciel, starając się odciągnąć mężczyzn od nałogu, zapraszał ich wraz z małżonkami do szkoły, gdzie prowadził pogadanki na temat nauki i jej znaczenia w życiu człowieka. Były one połączone z czytaniem „Żywotów Świętych”, dek-

lamacją wzruszających wierszy umoralniających oraz występem chóru. Pisał o tych spotkaniach N. Pierewoj: *Мэтай настаўніка было адцягнуць ад карчмы, п'янства, ад бескарыснага пералівання з пустаго ў парожняе і з'яднаць іх у школе, дзе ўжо не было вульгарных слоў. Гэта быў пачатак што-раз лепшага, культурнага жыцця*⁹.

Równie pochlebne słowa dotyczą działalności nauczycielki z Ogrodnik Anastazji Maksymiuk, absolwentki Seminarium Cerkiewno-Nauczycielskiego przy monasterze w Krasnymstoku (Różanymstoku). Współcześnie uważali ją za pedagoga z powołania. Miała ona bardzo

dobrze podejście do dzieci, które traktowały ją jak drugą mamę: *Она как мама обращалась с детьми, которые слушали ея и остерегались чем либо огорчить её* — pisał o niej o. Włodzimierz Romanowski¹⁰. Nauczycielka zdołała zorganizować chór szkolny, który był w stanie doskonale odśpiewać nawet Liturgię Uprzednio Oświęconych Darów. Dlatego też w 1910 r. z wielkim żalem zarówno duchowny, jak i dzieci z rodzicami, przyjęli informację o przeniesieniu jej z Ogrodnik k. Pasynek do innych Ogrodnik w parafii Trześcianka. Szczególnie zawiedziony decyzją władz szkolnych był proboszcz.

* * *

Zorganizowanie szkolnictwa cerkiewno-parafialnego w parafii Pasynek to ważny fakt w dziejach tych okolic. Dzięki niemu w większości niepiśmienna masa parafian otrzymała dostęp do kultury słowa pisanego, zarówno cerkiewnego, jak i świeckiego. A przed mło-

22. Krzyż z 1913 r. ufundowany z okazji oddania do użytku nowego budynku szkolnego w Łoknicy

dzieżą otworzyły się możliwości awansu społecznego, z czego też wielu skorzystało.

Parafia pasynkowska, poczynając od o. Adama Kostycewicza, posiadała świątłych duchownych, którzy pojmowali znaczenie szkolnictwa i umieli sprzyjać jego rozwojowi. Szczególnie zasłużoną postacią w tym względzie był o. Bazyli Kostycewicz. Po objęciu parafii kontynuował dzieło ojca, tworząc szkoły *gramoty* we wszystkich miejscowościach w parafii. Jednocześnie brał czynny udział w organizacji szkół cerkiewnych na Podlasiu, pełniąc w latach 1896-1898 obowiązki wizytatora tychże placówek na terenie powiatu bielskiego. Również jego następcą, o. Włodzimierz Romanowski, włożył wiele trudu w szerzenie oświaty na wsi. Ale o tym w następnym rozdziale.

¹ APP, *Letopiś...*, k. 4.

² Tamże.

³ LEW, 1887, s. 390.

⁴ *Letopiś...*, k. 27.

⁵ Szkołę *gramoty* w Knorozach przekształcono w cerkiewno-parafialną w 1901 r.; podobny status otrzymały wówczas także szkoły w Zubowie i Ogrodnikach. W 1902 r. nauczyciele powyższych szkół otrzymali od Eparchialnej Rady Szkolnej 240 rubli uposażenia w skali roku; por. APP, *Letopiś...*, k. 29.

⁶ I. Matus, *Carska Szkoła*, „Czasopis” 1997, nr 4; por. Nestor Pierewoj, *Zalataja Kniga pra wiosku Knarazy*, „Bielski Hostinec” 1998, nr 3; Siergiej Monachowicz urodził się w 1882 r. w Pasynkach, był synem Bazylego i Marii, bratankiem wójta Tichona Monachowicza, w latach 1912-1915 był proboszczem cerkwi w Maleszach. w tym czasie (1913 r.) ukazały się drukiem jego trzy podręczniki szkolne: „Очерки Западного Края”, „Краткая Русская История” i „Краткая география”. Nestor Pierewoj podaje, że S. Monachowicz był w Knorozach następcą Antoniego Ruszkowskiego. Irena Matus, znawczyni tematu szkolnictwa cerkiewno-parafialnego w powiecie bielskim, korygując te dane stwierdza, że A. Ruszkiewicz (faktyczne brzmienie nazwiska) przejął szkołę po Monachowiczu.

⁷ Od roku szkolnego 1908/1909 szkoły w Pilipkach i Łoknicy funkcjonowały jako ministerialne szkoły ludowe. Szkoły *gramoty* w Sakach i Treszczotkach z początkiem roku szkolnego 1913/1914 przekwalifikowano na cerkiewno-parafialne.

⁸ N. Pierewoj, *Zalataja kniga...*, „Bielski Hostinec” nr 3/1998, s. 25.

⁹ Tamże.

¹⁰ APP, *Letopiś...*, k.35.